

**QARAQALPAQSTANDA MEKTEP GEOGRAFIYASI SABAĞIN OQITIWĐIN
JETISKENLIKLERI HÁM KEMSHILIKLERI**

Uzakbaev Koblan Kewnimjay uli – *geografiya ilimleri boyınsha filosofiya doktori*

koblan.uzakbaev91@gmail.com

Ajiniyaz atındaǵı Nókis mámleketlik pedagogikalıq instituti

**ДОСТИЖЕНИЯ И НЕДОСТАТКИ В ПРЕПОДАВАНИИ ШКОЛЬНОЙ ГЕОГРАФИИ
В КАРАКАЛПАКСТАНЕ**

Узақбаев Коблан Кеунимжаевич – *доктор философии по географическим наукам*

Нукусский государственный педагогический институт имени Ажинияза

**ACHIEVEMENTS AND SHORTCOMINGS IN TEACHING SCHOOL GEOGRAPHY
IN KARAKALPAKSTAN**

Uzakbaev Koblan Kewnimjay uli – *Doctor of Philosophy in Geographical Sciences*

Nukus State Pedagogical Institute named after Ajiniyaz

Tayanch so‘zlar: geografiya fani, Eratosfen, maktab, akademik litsey, yangi pedagogik texnologiya, darslik, maktab atlaslari, kontur karta, ijtimoiy-gumanitar fanlar, tabiiy fanlar.

Rezyume. Bu maqolada O‘zbekistonda, shuningdek, Qoraqalpog‘istonda maktab geografiyasi darsini o‘qitishda ucharayotgan muvaffaqiyatlar va kamchiliklar haqida bayon etilgan.

Ключевые слова: наука о географии, Эратосфен, школа, академический лицей, новая педагогическая технология, учебник, школьные атласы, контурная карта, социально-гуманитарные науки, естественные науки.

Резюме. В этой статье описываются успехи и недостатки в преподавании школьной географии в Узбекистане, а также в Каракалпакстане.

Key words: Geography, Eratosthenes, school, academic lyceum, new pedagogical technology, school textbook, school atlases, outline map, social sciences and humanities, natural sciences.

Summary. This article describes the achievements and shortcomings in teaching school geography in Uzbekistan, as well as in Karakalpakstan.

Kirisiw. Geografiya ilimi úlken tariyxqa iye ilimlerdin biri esaplanıp, ótken tariyxıy dáwirler dawamında bul ilimge ilimpazlar hár qıylı kózqarastan baha bergen. Bunıń nátiyjesinde geografiya iliminin úyreniw obyektı hám predmeti máselesinde túrlishe pikirler júzege kelgen.

Geografiya sózi grek tilinen alınǵan bolıp, “geo” – jer, “grafo” – jazaman degen mánisti bildiredi. Bul ilim júdá erte dáwirlerden baslap qalıplesken bolıwına qaramastan, oǵan usı atamanı b.e.sh. III ásirde grek ilimpazı Eratosfen bergen. Geografiya ilimi búgingi dáwirge shekem birqansha rawajlanıw basqışların basıp ótti. Hár bir dáwirde oǵan bir-birinen parıq qılatuǵın kózqaraslar menen múnásibette bolındı.

Ádebiyatlar analizi. Biraq eń sońǵı 7-klasslar ushın E.Allamuratov, S.Habipov, hám K.Allanazarovlardın avtorlıǵındaǵı “Qaraqalpaqstanın tábiyiy geografiyası” [1] hám 8-klasslar ushın E.Umarov, E.Allamuratov, A.Umarovalardıń avtorlıǵındaǵı Qaraqalpaqstanın ekonomikalıq hám sociallıq geografiyası [7] sabaqlıqları 2015-jılǵa baspadan shıqqanlıǵı, bul sabaqlıqlardaǵı statistikalıq maǵlıwmatlardın gónergenligi, ol waqıtta ámelde bolǵan qaraqalpaq tilinin latin álipbesinin jazılıwının basqasha ekenligin, jańa sabaqlıqlarǵa bolǵan talap joqarılıǵın esapqa alınıwı kerek.

Talqlaw hám nátiyjeler. Dúnya júzinde geografiya pánin oqıtıwda jańadan-jańa jetiskenliklerge erisilip atır. Jańa pedagogikalıq texnologiyalarǵa tiykarlanǵan sabaqlıqlar baspadan shıqpaqta. Geografiyada informaciya sistemaları mektep jasınan balalarǵa úyretilip, óz aldına laboratoriya xanaları shólkemlestirilgen. Mektep jasınan baslap oqıwshılar geografiyalıq programmalarda islewge, kompyuterler hám mobil qurılmalar ushın dástúrler islep shıǵıwǵa úyretilmekte. Ásirese, oqıwshılardı ana watandı súyiwge bolǵan sezimlerin qalıplestiriw maqsetinde tez-tezden tábiyat qoynına sayaxatlar shólkemlestiriw úrdiske aylanǵan. Mısalı, Yaponiya mámleketinde sakura güllegen waqtında barlıq oqıwshılar tábiyat qoynına alıp shıǵılıp, ana

watandı Yaponiyanıń tákirarlanbas gózzallıǵı kórsetiledi. Oqıwshılardıń sanasına Yaponiya bul ózleriniń úyi ekenligi, bul watannın ekinshisi joq ekenligi, tábiyattı asıraǵan halda Yaponiyanıń hár bir bóleginiń azada bolıwına kómeklesiwı kerekligi sińdiriledi.

Ózbekstan, atap aytqanda Qaraqalpaqstan geografiyasınıń da jetiskenliklerin sanasaq kóp. Mısalı, 2022-jılǵa jańa pedagogikalıq texnologiyalar hám kórgizbeli qosımshalar menen 7 shi hám 10-klasslar ushın jańa sabaqlıqlardıń baspadan shıǵıwı úlken áhmiyetke iye boldı.

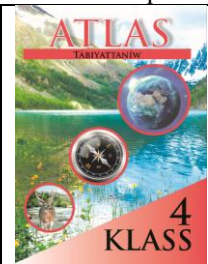
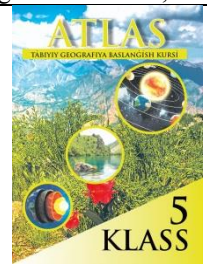
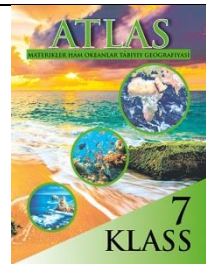
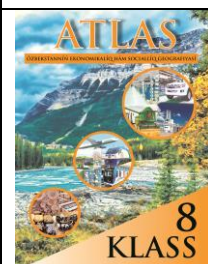
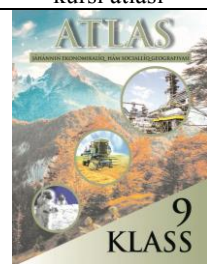
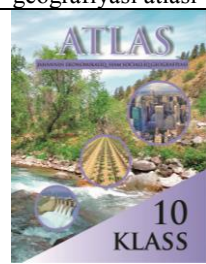
2025-jılǵa Xalıqaralıq geografiya olimpiadasında Ózbekstan quraması tariyxta birinshi márte 3-orındı alǵanlıǵı maqtanışlı waqıya boldı.

XX ásiridin ullı geograflarınan biri N.N.Baranskiy “geografiya sabaǵı karta menen baslanıp, karta menen tamamlanadı” dep aytqan edi [3]. Mektep geografiyasınıń da ajırmalas bólegi bul atlaslar hám jazıwsız kartalar bolıp esaplanadı. Ózbekstanda mektep atlasları hám jazıwsız kartaları jaqınǵa shekem ózbek hám rus tillerinde Tashkent qalasında jaylasqan “Kartografiya” ilimiy-islep shıǵarıw mámleketlik kárxanasında baspadan shıǵadı. 2022-jıldan tariyxta birinshi márte qaraqalpaq tilinde 4-klass Tábiyattanıw, 5-klass Tábiyiy geografiya baslanǵısh kursı, 7-klass materikler hám okeanlar tábiyiy geografiyası, 9-klass Jáhannın ekonomikalıq hám sociallıq geografiyası atlasları hám kontur kartaları, 2024-jılǵa jańalangan hám tolıqtırılǵan 7-klass materikler hám okeanlar tábiyiy geografiyası, 8-klass Ózbekstanın ekonomikalıq hám sociallıq geografiyası, 10-klass Jáhannın ekonomikalıq hám sociallıq geografiyası atlasları hám kontur kartaları baspadan shıqtı.

Bunday jetiskenlikler menen birge Qaraqalpaqstan mekteplerinde geografiya pánin oqıtıwda qatar kemshiliklerde baqlanbaqta. Bular:

1) 5-klasstaǵı geografiya hám biologiya pánleriniń hár biriniń háptelik 2 saatlıq, 2 pánniń ulıwmalıq 4 saatlıq

sabaq kólemi 2 saatlıq tábiyiy pánine (science) ózgeritilgen bolsa, 6-klasslardagı háptelik hár biri 2 saattan geografiya, biologiya hám fizika pánleriniń jámi 6 saatlıq saatları kemeytilgen halda, onıń ornına háptelik saat kólemi 3 saat bolğan tábiyiy pán (science) engiziliwi, bul 3 pánniń hár biriniń 1 saatqa azayǵanın kórsetedi;

		
1-súwret. 4-klass Tábiyattanıw	2-súwret. 5-klass Tábiyiy geografiya baslanǵısh kursı atlası	3-súwret. 7-klass Materikler hám okeanlar tábiyiy geografiyası atlası
		
4-súwret. 8-klass Ózbekstannıń ekonomikalıq hám sociallıq geografiyası atlası	5-súwret. 9-klass Jáhannıń ekonomikalıq hám sociallıq geografiyası atlası	6-súwret. 10-klass Jáhannıń ekonomikalıq hám sociallıq geografiyası atlası

2) geografiya sabaqlıqlarındaǵı maǵlıwmatlardı ele de bekkemlew maqsetinde tariyxta birinshi márte qaraqalpaq tilinde tálim alıwshı oqıwshılar ushın mektep atlasları hám kontur kartaları qaraqalpaq tilinde baspadan shıqqanı menen mektep oqıwshılarınıń qolına derlik jetip barmay atır. Sebebi paytaxtıımızdaǵı oqıw quralları hám kitap dúkánları bunday atlas hám kontur kartalardı alıp keliwden túsetuǵın paydanı azsınıwı sebep bolmaqta. Bizin pikirimizshe, Qaraqalpaqstan Respublikası Mektepke shekemgi hám mektep bilimlendiriw ministrliǵı bul mashqalanı sheshiwde óziniń ámeliy járdemin bermese, keleside bul atlaslar hám kontur kartalar qaraqalpaq tilinde baspadan shıqpay qalıwı anıq;

3) Qaraqalpaqstan Respublikası Mektepke shekemgi hám mektep bilimlendiriw ministriniń 2025-jıl 15-apreldegi 145-sanlı Qaraqalpaqstan Respublikasındaǵı ulıwma orta bilim beriw mektepleri ushın 2025-2026-oqıw jılına mólsherlengen tayanish oqıw rejeni tastıyqlaw haqqında

buyırǵı boyınsha oqıw qaraqalpaq, ózbek, qazaq, túrkmen hám rus tillerinde alıp barılatuǵın ulıwma bilim beriw mektepleriniń 8 hám 9-klasslarında háptelik oqıw saattı kólemi 0,5 saattan bolğan Qaraqalpaqstan geografiyasın oqıtıw kózde tutılǵan. Jańa 8-klass ushın Qaraqalpaqstan tábiyiy geografiyası sabaqlıǵı derlik tayar halda bolsa da, qaraqalpaq hám ózbek tillerinde baspadan shıǵatuǵınlıǵı, Qaraqalpaqstan Respublikası aymaǵındaǵı 5 bilimlendiriw tilinen qalǵan 3 tilde, yaǵnıy qazaq, túrkmen hám rus tillerinde baspadan shıqpaytuǵınlıǵı mektep oqıwshılarına hám geografiya pání oqıtıwshılarına qosımsha qıynlıqlar tuwdıradı. 9-klasslar ushın Qaraqalpaqstannıń ekonomikalıq hám sociallıq geografiyası pání boyınsha jańa sabaqlıqtıń joqlıǵı óz aldına úlken mashqala. Joqarıda keltirilgen kemshiliklerdiń ayırımların saplastırıw boyınsha Qaraqalpaqstan Respublikası Mektepke shekemgi hám mektep bilimlendiriw ministrliǵı Qaraqalpaqstan Respublikası Ekonomika hám finans ministrliǵı menen tiyisli qarjılardı ajratıw boyınsha jumislardı alıp barsa maqsetke muwapıq bolar edi.

Juwmaq. Pándi puxta oqıtıw hám úyretiwge tásir etiwshi faktorlarǵa ajratılǵan sabaq saatları, qanıgeligi joqarı kadrlar, sabaqlıq hám oqıw qollanbalar menen támiyinleniw dárejesi sıyaqlı kórsetkishlerdi kirgiziwimizge boladı. Bul kórsetkishler boyınsha geografiya pání basqa pánlerden artta qalıp ketkenligin kóriw qıyın emes. Biraq bir kórsetkish bar bolıp, ol geografiyanı oqıtıw hám úyreniwge bolğan hám talpınıwdıń tiyarsız páseyip ketiwine sebep bolmaqta. Bul joqarı oqıw orınlarına test sinawlarında geografiyanıń tutqan ornı. Eger respublikamızda test sinawları jolǵa qoyılǵan dáslepki jıllarda geografiya sociallıq blok quramında tariyx pání menen birdey abırayǵa iye bolğan bolsa, házirgi kúnde eki tálim baǵdarında, yaǵnıy geografiya hám gidrometeorologiyada saqlanıw qaldı.

Geografiya pání matematika, fizika, ximiya, biologiya, tariyx pánleri qatarında álemdi, barlıqtı úyreniwshi fundamental ilimler qatarına kiredi. Mektep oqıwshıları arasında geografiya pánine bolğan qızıǵıwshılıq júdá joqarı. Akademiyalıq liceylerde joqarıda sanap ótilgen 5 fundamental pánler, ana tili (qaraqalpaq, ózbek, rus) hám shet tillerinen 4 baǵdar boyınsha tereńlestirilgen bilim beriledi. Bul pán social-gumanitar pánler baǵdarında da yaki tábiyiy pánler baǵdarında tereńlestirilip oqıtılmaıdı.

Joqarıdaǵılardı esapqa alıp, akademiyaq liceylerde geografiya hám tariyx, geografiya hám matematika pánleri tereńlestirip oqıtılatuǵın baǵdarlar ashılsa, joqarı oqıw orınlarına kiriw testindegi bloklarda geografiya pání elede kóbeyse pánniń abırayı elede joqarılawı sózsiz.

Ádebiyatlar

1. Allamuratov E., Habipov S., Allanazarov K. «Qaraqalpaqstan tábiyiy geografiyası» ulıwma orta bilim beriw mektepleriniń 7-klassı ushın sabaqlıq. – Nókis: «Bilim», 2015.
2. Iskenderov A. B., Uzaqbaev O. K., Sharibaev A.M., Dianabaev I.B. Turizm hám rekreaciyaq geografiya páninen oqıw-metodikaq qollanba. – Nókis: NMPI baspaxanası. 2019.
3. Soliyev A. Iqtisodiy geografiya: nazariya, metodika va amaliyoti. – Toshkent: «Kamalak», 2013.
4. Turdimambetov I., Joldasov A., Iskenderov A., Uzaqbaev Q. Qaraqalpaqstannıń ekonomikalıq ham sociallıq geografiyası. (elektron resurs) – Nókis: 2022.
5. Turdimambetov I.R., Uzakbaev K.K. Qaraqalpog'istonda umumta'lim tizimining rivojlanishi va joylashuvi xususiyatlari. Hamkor konferensivalar. – 2024. T. 1. №. 3. 282-288-b.
6. Turdimambetov I. R., Uzaqbaev O. K., Oteuliev M. O. Territorial formation of the education system in improving the quality of life of the population of the Republic of Karakalpakstan. // Экономика и социум. 2020. №. 12 (79). – С. 276-279.
7. Umarov E., Allamuratov E., Umarova A. «Qaraqalpaqstannıń ekonomikalıq hám sociallıq geografiyası» ulıwma orta bilim beriw mektepleriniń 8-klassı ushın sabaqlıq. – Nókis: «Bilim», 2015.